

DOI 10.26886/2414-634X.4(23)2018.13

UDC: 2-1/9:37:027.7:378

**SPECIFICITY OF THEOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE DURING
THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERNITY**

V. Khromets, PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine, Kyiv

Subject of work. *Theological education in Ukraine*

Purpose of work. *Analysis of theological enlightenment of the 16th-17th centuries in Ukraine*

Method of work. *Analysis, synthesis, comparative analysis, historical analysis.*

Results of work. *The article deals with the formation of theological education in the chronological framework of the sixteenth and seventeenth century. The peculiarities of the formation and formation of higher theological institutions in the territory of modern Ukraine are analyzed. A brief comparative description of the development of Catholic, Protestant, orthodox theology on the territory of Ukrainian lands under the influence of various political aspects and situations, as well as the presence of Ukrainian lands in the warehouses of Poland is presented. The author outlines attempts by well-known Ukrainian theologians such as, for example, Petro Mohyla about the formation of an academic theological environment, in the context of the creation of a collegium and the desire to grant him the status of academy.*

Conclusions. *Processes and tendencies of development of theological higher educational institutions in the paradigm of personalities, historical events and theological and religious transformations are updated.*

Scope of work. *Theoretical and theoretical basis for research in the field of religious studies, history of philosophy, history of theology on the subject.*

Key words: *theological education, Catholic, Protestant, Orthodox theology, academy, Collegium.*

Кандидат філософських наук, доцент Хромець В. Л. Специфіка богословської освіти на території України в період середньовіччя та раннього модерну/ Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Україна, Київ

Предмет роботи. *Богословська освіта в Україні*

Ціль роботи. *Аналіз богословської освіти в 16-17 столітті в Україні*

Метод роботи. *Аналіз, синтез, компаративний аналіз, історичний аналіз.*

Результати роботи. *У статті розглянуті питання становлення богословської освіти в хронологічній рамці XVI-XVII століття. Проаналізовано особливості формування та становлення вищих богословських закладів на теренах сучасної України. Представлено коротку порівняльну характеристику розвитку католицького, протестантського, православного богослов'я на теренах українських земель під впливом різних політичних аспектів та ситуацій, а також перебування українських земель у складі Польщі. Автором окреслено спроби відомих українських богословів, таких як, наприклад, Петро Могила щодо формування академічного богословського середовища, в контексті створення колегіуму та прагнення надання йому статусу академії.*

Висновки. *Актуалізовано процеси та тенденції розвитку богословських вищих навчальних закладів у парадигмі персоналій, історичних подій та богословсько-релігійних трансформацій.*

Область застосування результатів роботи. Науково-теоретична база для проведення досліджень в сфері релігієзнавства, історії філософії, історії богослов'я з даної тематики.

Ключові слова: богословська освіта, католицьке, протестантське, православне богослов'я, академія, колегіум.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими чи практичними задачами. Розвиток богословської освіти на теренах українських земель у XVI-XVII століттях характеризувався строкатістю та динамічністю. Вплив ряду факторів, до яких належить і політична ситуація, і зміни історичних умов та трансформації накладає свій відбиток на всі процеси у богословській освіті. Також суттєвий вплив відчувався завдяки виникненню нових течій та релігійних тенденцій у Західній Європі. Зміни та трансформаційні процеси в освіті створювали нові тренди та аспекти розвитку. Для кращого розуміння процесів трансформації та розвитку богословської освіти у

Аналіз останніх досліджень та публікацій в яких започатковано вирішення даної проблеми і на, які опирається автор, окреслення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття, актуальність проблеми. Питання богословської освіти та її розвитку вивчалось рядом вчених. Зокрема, питанню богословської освіти та розвитку духовних навчальних закладів присвячені роботи таких вчених: Н. Ю. Сухової, яка в своїх працях розглядає історичні особливості та сучасність богословської освіти і науки [1, с. 71–79], історію богословської науки в Росії [2, с. 231–244], історію духовної школи в Росії [3], Історію та сучасний стан богословської освіти христинських конфесій [4, с. 90–105]. Особливості сучасного стану та історичні трансформації богословської освіти висвітлені у працях М. Л. Ткачук [5, с. 91 — 99.],

яка аналізує особливості розвитку Київської духовної академії крізь призму сучасності та з допомогою підходів сучасного аналізу розвитку богословської освіти і науки. Сучасний богослов та історик В. В. Бурега у своїй працях торкається історії та сучасності Київської духовної Академії і Семінарії [6, с. 33] В даній статті ми опираємось на дослідження даних науковців та вчених, в них теж покладено початок та започатковано вирішення ряду проблем, які піднімаються у даній статті. В той же час, актуальність проблеми пов'язана з важливістю розуміння сучасного стану богословської освіти в Україні, а розуміння даного процесу неможливе без ретельного аналізу витоків богословської освіти в період середньовіччя та раннього модерну. Аналіз богословської освіти є великим та комплексним, і потребує системного аналізу та фрагментарного підходу і дослідження окремих персоналій, історичних періодів. Невирішена раніше частина загальної проблеми полягає у необхідності комплексного дослідження специфіки богословської освіти на території України в період середньовіччя та раннього модерну, необхідність аналізу даної історичної рамки і обумовила написання даної статті.

Ціль статті полягає у висвітленні особливостей та специфіки богословської освіти на території України в період середньовіччя та раннього модерну. **Задачами статті** є деталізація діяльності богословських навчальних закладів в Україні в період середньовіччя та раннього модерну, а також формулювання висновків, які деталізують витоки сучасного стану розвитку богословської освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу статті. Ситуація в освіті суттєво починає змінюватися під впливом реформації і виникненням протестантизму. Оскільки, українська шляхта вже у цей час була орієнована на західноєвропейську освіту, зміни релігійної мапи Західної Європи та освітньої системи в контексті реформації та

контрреформації вплинули і на освітню систему на українських землях. Впливові українські особи приймають кальвінізм та социніанство зі створенням відповідної мережі кальвіністських та социніанських шкіл. Найвідоміша серед кальвіністських шкіл, була Панівецька школа (1590-1611 рр., яка була відкрита Яном Потоцьким (між 1616/1618-1675/1676). Найбільш відомою социніанською школою на українських теренах стає Киселинська школа на Волині), яка в 1614 р. стала вищою социніанською школою. Також існували школи в Берестечку, Гощі, Любартові, Хмільнику та дрібніші в інших містечках. В социніанських школах культивувалося социніанське богослов'я, яке характеризувалося своєю раціоналістичністю. Напевно тому, що в социніанських школах була в пошані філософія, яка, як вважалося, дає ключ до розуміння священного писання. Важливим для розвитку богослов'я стало те, що саме социніанин Валентин Негалевський у 1581 р. у організував переклад Євангелія та інших біблійних книг. Социніанські школи в першій половині XVII ст. на території України за своїм рівнем були найкращі, вони стали своєрідним зразком для організації подібних шкіл православним магнатом Костянтином Острозьким. І не дивлячись на те, що социніанство було заборонено на території Речі Посполитої у 1660 році система середніх і вищих шкіл певний час залишалася зразковою поки цей зразок не було змінено згодом єзуїтською системою освіти. Існували також католицькі школи, в яких опановували сім вільних мистецтв (трівіум і квадрівіум), власне опанування цих наук дозволяло вступати на вищі факультети університету, у тому числі, богословський. Мова навчання як в школах, так і в університетах була виключно латина, і тому, вищу богословську освіту можна було здобути виключно в католицьких чи протестантських богословських факультетах, останні у XVII вже були більш престижні для навчання. Єзуїти свою освіту в Східній Європі розгортають,

створивши у Вільно (сучасний Вільнюс) в 1571 році колегію, яка у 1579 році дістала право називатися академією. Віленська академія стала своєрідним центром здобуття вищої освіти вихідців з українських земель, але вже до середини XVII століття на тертої України виникла ціла мережа єзуїтських шкіл. Саме в цих школах був запропонований поділ організації навчального процесу на три частини, і цей поділ став класичним для усіх шкіл, які засновувалися на території України в XVII-XVIII століттях. Перший відділ єзуїтської школи називався гімназія, і він складався з п'яти класів, навчання тривало 6 років. Вищих два відділи єзуїтської школи були: перший – філософський, який складався з трьох курсів, і другий – богословський, який складався з чотирьох курсів. І тільки наявність останнього відділу – богослов'я дозволяло колегії переходити в статус академії. Дослідники вказують, що окремо слід виокремлювати Замойську академію, яка була заснована Яном Замойським в 1594 році. Слід відзначити, щоб зняти полемічний компонент у навчанні студентів різних християнських конфесій з навчального плану нижчих курсів було вилучене богослов'я як предмет. Студенти ділилися на п'ять груп за своєю етнічною приналежністю, зокрема, було руське студентське земляцтво. Тобто ці заходи дозволяли не пригнічувати конфесійну і національну приналежність студентів. Академія проіснувала, до першого поділу Польщі, до 1772 року у складі чотирьох факультетів: філософічний, правничий, медичний та богословський. Такий поділ на факультети виникає в Німеччині, і приймається університетами (академіями), які переходять з середньовічної в рівномірну систему вищої освіти, де філософський факультет є нижчим факультетом і передусє навчанню на одному з трьох вищих, фактично філософський факультет – це реорганізований факультет семи вільних мистецтв. Зважаючи на терпиме ставлення до інших (не католицької), конфесій і до інших (не

тільки польської) національностей Замоїська академія прислужилася у підготовці освічених православних вірян, які у майбутньому стали, керівниками православних українських шкіл: «з Замоїської академії вийшли, Касіян Сакович, ректор київської братської школи; Ісая Трофимович-Козловський, ректор Києво-Могилянської колегії; Сильвестр Косів, перший префект тої самої колегії» [7, с. 54-55]. Але це був все ж виняток з правил, навчання в єзуїтських школах, як правило, означало окатоличення і спольщення, і в цьому сенсі латинська мова, яка була мовою викладу, була інструментом цих процесів. Першою спробою формування національної системи освіти в цілому, і богословської освіти зокрема, була спроба Костянтина Острозького, який своїм коштом відкриває середні школи за зразком єзуїтського колегіуму, де вивчали грецьку, латину та слов'янську, і де ці три мови були мовами не тільки вивчення, але і викладання. В 1572 році ним відкрито школу в Турові, в 1577 році – у Володимирі, а в 1578 році в Острозі. Хоча є згадки про те, що острозьку школу називали академією, підставою для того, як ми вже згадували вище була наявність вищих факультетів, зокрема, і богослов'я. Свідчень про те, що богословський факультет існував ми не знаходимо. Але Острозька школа визначила матрицю створення слов'яно-греко-латинських шкіл, як ті, які почали формуватись на протигагу католицьким школам. Епохальною подією для розвитку національної традиції богослов'я та богословської освіти – це було повне видання Біблії церковнослов'янською мовою. Для перекладу Біблії і для викладання грецької мови були запрошені греки і дійшли свідчення, що вони займали цілу вулицю. Костянтин Острозький зробив своєрідну реактуалізацію східнохристиянської традиції через навчання грецької мови та навчання грецькою мовою, відбулася реабілітація слов'янської мови, бо був здійснений повний переклад Біблії на слов'янську, і на ній

стали викладати: це стало можливим, бо саме в острозькій школі була підготовлена перша граматика церковнослов'янської мови, яка вийшла друком у Вільно у 1586 році. Був підготовлений та друкувався великими тиражами часослов, який слугував підручником для навчання грамоті. А також і присутність латини дозволяла утримуватися на рівні західноєвропейської освітньої культури, яка без перебільшення, на той час, була домінуючою. В цей час, починає формуватися розуміння окремішньої богословської ідентичності через різного роду полемічну літературу, де якраз ставилися, ми зараз не беремося говорити на скільки адекватно, питання догматичних та канонічних хиб католицизму та уніатства. Певне місце у розвитку богословської освіти в Україні займають братські школи. «Братства мали підтримку від найбільш бідніших верств, для яких ідеї Реформації про обмеження влади церкви, про загальну рівність і братерство (в ранньохристиянському розумінні) були близькими і зрозумілими». Перша братська школа виникає при найстарішому львівському успенському братстві, після затвердження нового статуту братства у 1558 році, було і затверджено статут першої братської школи. Якщо засновані школи К. Острозьким орієнтувалися на статут і організацію єзуїтських шкіл, то братські школи орієнтувалися на католицькі кафедральні школи в яких здобувався перший рівень навчання трівіума плюс музика – навчання церковному співу. Але важливо, що братські школи чітко позиціонували себе як православні школи відповідно до навчання православному благочестю в протиположності до католицькому, а пізніше і уніатському благочестю. Власне в братських школах є елементи богословської освіти, хоч звичайно переважало, в перше чергу, виховання у православному дусі, а не систематичний виклад основ та глибин православного богослов'я. У першій третині XVII століття митрополитом Петром Могилою створюється колегіум

через об'єднання Києво-братської школи та лаврської школи. Петро Могила витрачає велику кількість церковних і власних ресурсів на розбудову інфраструктури школи, кадрового забезпечення, велику кількість викладачів він залучає з західноєвропейською університетською освітою, і відправляє своїм коштом на навчання обдаровану молодь. В 1633 році він звертається до польського короля з проханням надати статусу академії, його колегіуму, але з політичних міркувань Петру Могилі в результаті було відмовлено. Власне, йшла мова, про відкриття саме богословського факультету. Таким чином, за життя Петра Могили не вдалося відкрити перший факультет православного богослов'я. Цікаво, що йде мова про богословській факультет, не про правничий чи медичний. Це було пов'язано саме з тим, що в цей час велася запекла полеміка з католицькою та уніатською церквами, і богословський факультет, крім того, щоб готувати освічених православних богословів він утверджував православну культуру, як культуру, яка формується на високих стандартах, які на той час визначала західна Європа з мережею університетів. І як реформовані факультети богослов'я в протестантських землях протистояли контрреформації, так і за задумом П. Могили мала протистояти і академія у православних землях. Так чи інакше, слід вказати на те, що розвиток вищої школи XVI-XVII століття визначався реформаційним і контрреформаційним рухом в орбіту якого потрапляють і українські землі і говорячи метафорично, православна інтелігенція. Таким контрреформаційним рухом були окатоличення через систему освіти української православної шляхти і унія, яка розглядалася як зрада національних і релігійних інтересів. І тому, ми про це зауважили, елементи богословської освіти в початковій та середній школі, і особливо, богословська освіта в вищій школі були чітко конфесійно визначені в

залежності від того, хто є засновник, і яка церква утримує богословській факультет. Богослов'є яке домінує на територіях з перетином конфесійних кордонів є полемічним. Герасим та Мілетій Смотрицькі, Христофор Філалет, Іван Вишенський, Стефан Зизаній, Зизаній Копистенський, та багато інших. В цей час формується і утверджується доксологічний тип богословської освіти орієнтований та підготовку відданого своїй конфесії богослова, і ця тенденція триває до тих часів коли ця напруга перестає спадати в XVIII столітті « У своєму привілеї від 18 березня 1635 король дозволяє викладати в Київській колегії науки не вище діалектики і логіки. Таким чином, у Київській школі вищим був філософський клас. Викладання ж повноцінного богословського курсу не дозволялось. Ця заборона мала далекосяжні наслідки. Випускники Київської колегії для здобуття вищої богословської освіти змушені були вирушати в католицькі навчальні заклади Польщі та інших країн. Так що, аж до кінця 1680-х років православні студенти в Польсько-Литовській державі могли вивчати богослов'я лише в його католицькому варіанті» [8, с. 17-18]. Саме це і спричинило суттєве відставання доксологічного, а пізніше і академічного богослов'я на територіях домінуючого православного населення, включаючи, і українські землі. «Уже в 1689 році ректор Іоасаф Кроковський (згодом – митрополит Київський) вперше прочитав в Київській колегії повний курс богослов'я, а в 1691 році депутація, спрямована колегією в Москву, просила затвердити, вже фактично існуючий в Києві богословський клас» [9, с. 19]. Православна богословська освіта доксологічного типу виникає лише XVII столітті, з запізненням від виникнення вищої католицької богословської освіти майже на 300 років, і від протестантської більше ніж на 100 років.

Острозька школа виникає близько 1580 року, за програмою тодішніх середніх шкіл (колегій). У школі тій викладалися три мови:

слов'янська, грецька та латинська. Першими учителями тої школи були грецькі дидакалі, як з-посеред тих греків, що заселявали в Острозі цілу вулицю, так і з тих, що їх надіслав царгородський патріарх на прохання князя К. Острозького [54, с. 204].

Висновки і перспективи подальших досліджень в цьому напрямі. Досліджений період представлений яскравими подіями та особистостями, багато особистостей про, яких йшла мова у статті зробили значний внесок у розвиток богословської освіти в Україні. Так, зокрема, Петро Могила і створення колегіуму, який пізніше перетворився у Академію, а сьогодні її правонаступницею є Київська Духовна Академія і Семінарія. Ряд подій мають своє відображення в сучасності, в той же час, потребують свого вивчення та аналізу особистості і події, які передували дослідженій хронологічній рамці, а також мали своє відображення у наступних роках та століттях. Дані аспекти знайдуть своє відображення у подальших наукових працях.

Література:

1. Сухова Н. Ю. *Богословское образование в российских университетах: традиция и современность // Материалы Международной научно-практической конференции «Социальное учение Церкви и современность». Орел, 12–13 мая 2011 г. Орел, 2011. С. 71–79.*
2. Сухова Н. Ю. *Концепции богословского образования святителей Филарета (Дроздова) и Иннокентия (Борисова) // Филаретовский альманах. Вып. 7. М., 2011. С. 231–244.*
3. Сухова Н. Ю. *Духовные школы и духовное просвещение в России (XVII — начало XX в.) // Духовные учебные заведения и духовное просвещение в России. М.: Издательство богословской литературы*

«Аксион эстин» и духовно-просветительского центра Андреевского благочиния г. Москвы «Илиотропионъ», 2013. (диск 1).

4. Сухова Н. Ю. Модели высшего богословского образования в России в начале XX в.: проекты и реальность // Религиозное образование в России и Европе в конце XIX – начале XX века / Под ред. Е. Токаревой, М. Инглота. СПб., 2016. С. 90-105.

5. Ткачук М. Л. Київська духовна академія очима сучасної гуманітаристики // Дух і Літера. 2004-2005. №13-14. С. 91-99.

6. Бурега В.В. Киевская Духовная Академия и Семинария. Киев: 2009. 64 с.

7. Сірополко С. Історія освіти в Україні. 2-ге вид. Львів: афіша, 2001. 912 с.

8. Бурега В. В. Киевская духовная академия: очерки истории [эл. издание. М., К., СПб., 2013, с.17-18.

9. Бурега В. В. Киевская духовная академия: очерки истории [эл. издание. М., К., СПб., 2013, с.19.

References:

1. Sukhova N. Yu. Bogoslovskoe obrazovanie v rossiyskikh universitetakh: traditsiya i sovremennost // Materialy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Sotsialnoe uchenie Tserkvi i sovremennost». Orel, 12–13 maya 2011 g. Orel, 2011. S. 71–79.

2. Sukhova N. Yu. Kontseptsii bogoslovskogo obrazovaniya svyatiteley Filareta (Drozdova) i Innokentiya (Borisova) // Filaretovskiy almanakh. Vyp. 7. M., 2011. S. 231–244.

3. Sukhova N. Yu. Dukhovnye shkoly i dukhovnoe prosveshchenie v Rossii (XVII — nachalo XX v.) // Dukhovnye uchebnye zavedeniya i dukhovnoe prosveshchenie v Rossii. M.: Izdatelstvo bogoslovskoy literatury «Aksion estin» i dukhovno-prosvetitel'skogo tsentra Andreevskogo blagochiniya g. Moskvy «Iliotropion», 2013. (disk 1).

4. Sukhova N. Yu. *Modeli vysshego bogoslovskogo obrazovaniya v Rossii v nachale XX v.: proekty i realnost // Religioznoe obrazovanie v Rossii i Yevrope v kontse XIX – nachale XX veka / Pod red. Ye. Tokarevoy, M. Inglota. SPb., 2016. S. 90-105.*
5. Tkachuk M. L. *Kyjivsjka dukhovna akademija ochyma suchasnoji ghumanitarystyky // Dukh i Litera. 2004-2005. #13-14. S. 91-99.*
6. Burega V.V. *Kievskaya Dukhovnaya Akademiya i Seminariya. Kiev: 2009. 64 s.*
7. Siropolko S. *Istorija osvity v Ukrajinii. 2-ghe vyd. Ljviv: afisha, 2001. 912 s.*
8. Burega V. V. *Kievskaya dukhovnaya akademija: ocherki storii [el. izdanie. M., K., Spb., 2013, s.17-18.*
9. Burega V. V. *Kievskaya dukhovnaya akademija: ocherki storii [el. izdanie. M., K., Spb., 2013, s.19.*